

سیاست خارجی هند نسبت به جنگ اوکراین: موازنه یا عمل‌گرایی

مهدی هدایتی شهیدانی^۱، فاطمه رضازاده لاله‌دشتی^۲

پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۱۰/۲۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۱۲

چکیده

یکی از حساس‌ترین مسائل عصر حاضر در حوزه بین‌الملل، بحران اوکراین است. نوع راهبرد هر یک از کشورهای تأثیرگذار در نظم جهانی کنونی نسبت به این مسئله، بسیار حائز اهمیت است. توجه به واکنش دولت‌ها در باب وقایع متفاوت سیاسی راهکار خوبی برای شفاف‌سازی سیاست‌های مرکزی دولت‌ها خواهد بود. بر این اساس جهت‌گیری سیاست خارجی هند نسبت به بحران اوکراین زمینه فهم جهت‌گیری کلی دهلی‌نو در عرصه بین‌الملل به‌خصوص در برابر کشورهایی مانند آمریکا و روسیه را فراهم می‌کند. با توجه به این مسئله، سؤال اصلی مقاله حاضر این است که: «سیاست خارجی هند نسبت به جنگ اوکراین در چارچوب کدام یک از مفاهیم موازنه‌گری یا عمل‌گرایی قابل تفسیر است؟» برای پاسخگویی به این سؤال با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی سه مبحث؛ الف) روابط هند و آمریکا، ب) چین به‌عنوان یک مسئله و ج) روابط هند و روسیه مورد بررسی قرار گرفته‌اند. بر اساس یافته‌های مقاله، بهره‌گیری از رهیافت عمل‌گرایانه نسبت به بحران اوکراین از ویژگی‌های اصلی رویکرد سیاست خارجی دهلی‌نو به‌شمار می‌رود.

واژگان کلیدی: هند، آمریکا، اوکراین، روسیه، چین، عمل‌گرایی، موازنه.

۱. دانشیار گروه علوم سیاسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه گیلان، گیلان، ایران (نویسنده مسئول).

رایانامه: hedayati@guilan.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل دانشگاه گیلان، گیلان، ایران.

رایانامه: fatemerezazade1374iran@gmail.com

۱. مقدمه

جنگ اوکراین که از بسیاری جهات نشانگر خواسته موازنه‌گرایانه روسیه در مقابل غرب بود، سبب تغییرات محسوسی در برخی اتحادها گردید. پس از نزدیکی بیش‌ازپیش کشورهای چین و روسیه، غرب با احساس خطر ناشی از این اتحاد و خطر تبدیل شدن جنگ اوکراین به الگویی برای چین، با تحریک و حمایت مضاعف از «کی‌یف»، در جهت مهار روسیه تلاش کرد. ارتباطات و شباهت‌های گسترده هند و بلوک غرب و تهدید مشترک چین برای هند و به‌طور مشخص ایالات متحده، این انتظار را ایجاد می‌کرد که هند در این مورد از موضع ایالات متحده و متحدانش تبعیت کند.

از دیگر مواردی که این فرض را تقویت می‌کرد، ارتباطات گسترده هند و اوکراین پیش از شروع بحران است. هند، یکی از اولین کشورهای بود که اوکراین را مورد شناسایی قرار داد و همواره دیدارهای دیپلماتیک سطح بالا با این کشور را حفظ کرد. هند و اوکراین که در تمامی سطوح همکاری‌های بالایی دارند، قراردادهای دوجانبه زیادی در حوزه علم و فناوری، سلامت و دارو، گردشگری و موارد نظامی نظیر صنایع دفاعی به امضاء رساندند. از سوی دیگر این دو کشور ارتباطات گسترده‌ای در حوزه فرهنگ عمومی را تجربه کرده‌اند. استقبال گسترده مردم اوکراین از فلسفه‌ها و موسیقی هندی، جشنواره‌های نشست‌گرفته از فرهنگ هند و ... را می‌توان در این راستا ارزیابی کرد (سایت وزارت امور خارجه دولت هند^۱، ۲۰۲۲).

با ادامه جنگ، رفتار متضادی از سوی دهلی‌نو مشاهده شد. هند در ابتدا از این جنگ انتقاد، و طرفین را به صلح دعوت کرد اما زمانی که به قطعنامه‌های صادره علیه روسیه رأی ممتنع داد، مسیر متفاوتی از غرب را در پیش گرفت. در ادامه نیز با مهیا شدن شرایط بین‌المللی و به‌خصوص آغاز جنگ غزه و انحراف افکار عمومی در نتیجه این واقعه، رویکرد صریح‌تری اتخاذ کرد که با اولین سفر «ناراندا مودی» به مسکو پس از انتخابات هند به اوج خود رسید.

هدف اصلی این پژوهش، بررسی واکنش‌های دهلی‌نو به بحران اوکراین و چرایی این اقدامات با توجه به مفاهیم دقیق حوزه روابط بین‌الملل است. به عبارت دیگر، پژوهش حاضر درصدد پاسخ به این سؤال اصلی است که؛ «راهبرد اساسی کشور هند در زمینه جنگ اوکراین در غالب کدام یک از راهبردهای موازنه‌گری یا عمل‌گرایی قابل تبیین است؟» فرضیه پژوهش بر این باور بنا شده که هند همواره از رهیافت عمل‌گرایانه در قبال جنگ اوکراین استفاده کرده است و هیچ‌گونه حمایت نظامی محسوس از روسیه و یا ایجاد تنش دیپلماتیک برای دفاع از مسکو و در نتیجه ایجاد موازنه در برابر ایالات متحده در زمان جنگ اوکراین، در دستورکار این کشور نبوده است.

۲. مبانی نظری و پیشینه‌شناسی تحقیق

۲-۱. پیشینه تحقیق

در زمینه راهبرد هند در جنگ اوکراین در منابع فارسی نتیجه‌ای حاصل نگردید، اما در منابع انگلیسی‌زبان پژوهش‌هایی موجود هستند که هریک از زاویه دید متفاوتی به این مبحث پرداخته‌اند؛ این پژوهش‌ها در قسمت زیر مورد بررسی قرار می‌گیرند.

«چادوری»^۱ در مقاله‌ای با عنوان «تأثیر جنگ اوکراین: دیدگاه هند» (۲۰۲۳) جنگ اوکراین را یک چالش مهم در روابط دوجانبه هند و روسیه در نظر می‌گیرد. این جنگ ضمن ایجاد موانع جدید مشکلات قبلی را نیز توسعه داده است. در نتیجه این مقاله، افزایش ارتباطات اقتصادی دو طرف دلیلی بر مشارکتی رو به افزایش نیست و نوع روابط دو طرف تا پایان جنگ در هاله‌ای از ابهام خواهد بود. بر اساس یافته‌های پژوهش در این جنگ رفتار هند ناشی از مجوز واشنگتن بنا بر نگاه بلندمدت به مسئله کنترل چین است؛ علاوه بر این، جنگ اوکراین باعث تقویت روابط آمریکا و هند خواهد شد.

«آخون»^۲ در مقاله‌ای تحت عنوان «روابط هند و روسیه با نگاهی ویژه به مسئله اوکراین: یک مطالعه تحلیلی» (۲۰۲۳) با اشاره به رأی‌های ممتنع هند نسبت به قطعنامه‌ها علیه روسیه، سیاست این کشور را «مختلط» و «غیرهمسو» تشخیص داده است. نویسنده در این

پژوهش اذعان می‌کند که فارغ از نتیجه جنگ و تأثیر افزایش یا کاهش روابط روسیه-چین ناشی از فرایند جنگ، منافع دوجانبه ارتباط هند و روسیه به قوت خود باقی خواهد ماند. «ورما»^۱ در مقاله‌ای با عنوان «تلاش هند برای امنیت و بی‌طرفی آن در جنگ روسیه و اوکراین» (۲۰۲۳) استدلال می‌کند که روسیه می‌تواند نقش مهمی در تقویت امنیت هند ایفا کند. بنا بر اعتقاد نویسنده، هند در مبحث تأمین تسلیحات نظامی و توسعه سیستم‌های تسلیحاتی به شدت به روسیه وابسته بوده و تقویت روابط دوجانبه ناشی از این بی‌طرفی از ملزومات تأمین امنیت هند است؛ همچنین تقویت این روابط می‌تواند از برقراری روابط قوی‌تر مسکو با چین و پاکستان که موجب تضعیف امنیت هند می‌شود، جلوگیری کند. بر اساس یافته‌های این پژوهش، هند به دلیل شراکت بی‌ثبات و غیرقابل‌اعتماد با آمریکا نیازمند اتحاد با روسیه است.

در تحقیقات بررسی‌شده گرچه گزاره‌هایی مانند نقش چین در تصمیم‌گیری هند مورد بررسی قرار گرفته؛ اما نوع نگاه به نقش ایالات متحده در تصمیم‌گیری‌های این کشور بسیار متفاوت است. با توجه به این مسئله، پژوهش حاضر درصدد آشکارسازی قصد هند از اتخاذ سیاست‌های بی‌طرفانه نسبت به ایالات متحده با در نظر گرفتن اهمیت مسئله چین و سبک روابط با روسیه است.

۲-۲. مبانی نظری

در این قسمت به بررسی موازنه‌گری و انواع آن (نرم و سخت)، عمل‌گرایی و انواع آن (عمل‌گرایی عام، عمل‌گرایی دیرینه و ثنوعمل‌گرایی) می‌پردازیم.

۲-۲-۱. موازنه‌گری

با توجه به اعتقاد واقع‌گرایان در خصوص آنارشیک بودن ماهیت نظام بین‌الملل، واقع‌گرایان ساختاری معتقدند که دولت‌ها در شرایط آنارشی به «دنباله‌روی» یا «همراهی» روی نمی‌آورند، بلکه درصدد ایجاد موازنه هستند. دنباله‌روی یا تقویت طرفی که ممکن است

بعدها به شما حمله کند یعنی به پیشواز فاجعه رفتن. قدرت نامتعادل صرف‌نظر از آنکه چه کسی از آن بهره‌بردار یک خطر بالقوه برای دیگران است. دولت قدرتمند می‌تواند ادعا کند که در جهت صلح، عدالت و رفاه عمل می‌کند؛ اما این اصلاحات درنهایت به نفع آن قدرت تمام خواهد شد که ممکن است با ترجیحات و منافع دیگران در تضاد باشد (برچیل و همکاران، ۱۳۹۳: ۸۶؛ والتز،^۱ ۲۰۰۰: ۲۸-۲۹).

اگرچه در بسیاری از مواقع موازنه به‌عنوان راهبردی علیه قدرت برتر معرفی می‌شود، «کنت والتز» در آثار متأخر خود با تأکید بر این مسئله که اتخاذ سیاست‌های موازنه قدرت در اشکال مختلف، مشخصه همه‌ی نظام‌های خودیار است، مبحث انتخاب را به نظریات خود می‌افزاید. وی اذعان می‌دارد که ملت‌ها باید انتخاب کنند ابزارهای موازنه‌کننده خود را در برابر کدام قدرت به‌کار گیرند؛ آنها درنهایت باید بین موازنه قدرت مسلط (در حال حاضر ایالات متحده) و قدرت‌های در حال رشد (در حال حاضر چین)، دست به انتخاب بزنند. دولت‌های کمتر قدرتمند با توجه به موارد زیر رویدادها را به اشکال مختلفی تفسیر می‌کنند و اغلب سیاست‌های متفاوتی را ترجیح می‌دهند:

❖ تجربیات مختلف تاریخی؛

❖ موقعیت‌های متفاوت جغرافیایی؛

❖ منافع گوناگون اقتصادی خود (التز، ۲۰۱۰: ۶۸-۷۴).

۱-۲-۱. انواع موازنه‌گری

فارغ از انتخاب جهت موازنه‌گری باید انواع موازنه‌گری را نیز مورد توجه قرار داد. «هنسن» و همکارانش^۲ موازنه را به دو نوع «نرم» و «سخت» تقسیم می‌کنند.

الف. موازنه نرم

موازنه نرم، راهبردهایی را در برمی‌گیرد که مبتنی بر ائتلاف‌سازی و تعامل دیپلماتیک در چارچوب نهادهای بین‌المللی و فقدان اتحادهای نظامی چندجانبه و دوجانبه رسمی است

1. Kenneth N. Waltz

2. Hanssen & et.al.

تا هزینه‌های قدرتمندترین دولت یا دولت تهدیدگر برای حفظ قابلیت‌های نسبی‌اش را افزایش دهد.

ب. موازنه سخت

موازنه سخت، رفتاری است که در آن دولت‌ها برای ایجاد و بروزرسانی قابلیت‌های نظامی خود ضمن اتخاذ برخی راهبردها، ائتلاف‌ها و ضد ائتلاف‌های رسمی یا غیررسمی نیز ایجاد و حفظ می‌کنند، بدین منظور که با قابلیت‌های قدرتمندترین دولت یا دولت تهدیدگر برابری کنند (هنسن و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۹-۲۰).

۲-۲-۲. عمل‌گرایی

در نگاهی آکادمیک سه نوع عمل‌گرایی قابل استناد وجود دارد:

۱-۲-۲-۲. عمل‌گرایی عام

در معنای عام، عمل‌گرایی به خلق‌و‌خوی آمریکایی تعبیر می‌شود. در این مفهوم عمل‌گرایی مترادف‌های بسیاری از جمله عمل‌گرایی، مصلحت‌گرایی و فایده‌گرایی پیدا می‌کند.

۲-۲-۲-۲. عمل‌گرایی دیرینه

در معنای دوم، عمل‌گرایی روشی پیچیده از تفکر درباره امور زیر است:

(۱) دانش،

(۲) هستی،

(۳) امور اجتماعی و سیاسی.

این رویکرد توسط فیلسوفان آمریکایی چون «چارلز سندرز پیرس»^۱، «ویلیام جیمز»^۲، «جان دیویی»^۳، «جین آدامز»^۴ و «جورج هربرت مید»^۵ مطرح شده است. از این دیدگاه سرچشمه عمل‌گرایی به اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم می‌رسد.

1. Charles Sanders Peirce

2. William James

3. John Dewey

4. Jane Addams

۳-۲-۲. نوع عمل‌گرایی

در مفهوم سوم، عمل‌گرایی یک جنبش نسبتاً جدید در فلسفه است که «نوع عمل‌گرایی» یا «عمل‌گرایی جدید» نامیده می‌شود (متیو^۱، ۲۰۲۳: ۲۱). «معینی علمداری» در باب عمل‌گرایی می‌نویسد:

«پراگماتیست‌ها به‌جای تأکید بر روی عقل یا امر تجربی، بر «تجربه‌های بشری» تأکید می‌کنند، مبنای‌گرایی در شناخت‌شناسی را رد می‌کنند، به پیامدهای آزمون‌پذیر اهمیت می‌دهند، دنیای ایده‌ها و اندیشه‌ها را مستقل از تجربه نمی‌دانند، دوانگاری عین/ذهن را شالوده‌شکنی می‌کنند، امور را موقعیت‌مند در نظر می‌گیرند، به تحقیق هنجارین باور دارند، زمینه‌گرا هستند، نگرش‌های اجتماعی قوی دارند و مصلحت‌ها را درگیر شناخت می‌دانند، کنش محوراند و به نقد انتزاع‌گرایی گرایش دارند، به آزادی عمل انسان برای ایجاد تغییر و اصلاح باور دارند و همانند ارسطو هدف خود را شکوفایی انسان قرار دادن.» (معینی علمداری، ۱۳۹۱: ۲۲۳).

در نگاهی وسیع‌تر، عمل‌گرایی را می‌توان در چارچوب واقع‌گرایی تفسیر کرد؛ عمل‌گرایی در حوزه سیاست خارجی برای دستیابی به همان هدف اصلی واقع‌گرایان یعنی «منافع ملی» تلاش می‌کند. واقع‌گرایان معتقدند که منافع ملی به‌عنوان هادی سیاست خارجی عمل می‌کند و دولت‌ها به‌عنوان اصلی‌ترین کنشگران نظام بین‌الملل باید منافع بلندمدت خود را در نظر بگیرند تا ثبات و نظم شکل بگیرد. براساس عقاید آنها، در تأمین منافع ملی سه نکته زیر اهمیت ویژه دارد:

- (۱) ماهیت منفعی که باید حفظ شود؛
- (۲) محیط سیاسی که منافع در آن عمل می‌کند؛
- (۳) ضرورت‌های عقلانی که قدرت انتخاب را محدود می‌کنند (مشیرزاده، ۱۳۹۶: ۹۳-۱۰۰).

با قبول حاکمیت شرایط آنارشیک در نظام بین‌الملل با گزاره‌ای تحت این عنوان مواجه می‌شویم که دولت‌ها در آنارشی به دنبال موازنه خواهند بود. با توجه به این گزاره رفتار هند در قبال بحران اوکراین، با توجه به آنچه که برخی تحلیلگران آن را «طرفداری تضعیف‌شده از مسکو» نامیده‌اند، شبیه به رفتار موازنه‌گرایانه به نظر می‌رسد. از این رو، رفتار سیاست خارجی هند در قالب انواع موازنه‌گری سنجش و ارزیابی می‌شود تا مشخص گردد که آیا راهبرد هند نوعی موازنه نرم یا سخت در برابر آمریکا است؟ در غیر این صورت، آیا عمل‌گرایی مفهوم درستی برای توضیح راهبرد کشور هند در این زمینه خواهد بود؟

۳. روش‌شناسی تحقیق

بحران اوکراین، تبعات زیادی بر روابط بین‌الملل و نظم جهانی دارد. توجه به واکنش دولت‌ها به این واقعه راهکار خوبی برای شفاف‌سازی سیاست‌های مرکزی دولت‌ها خواهد بود. بر این اساس، فهم سیاست خارجی هند به عنوان یکی از قدرت‌های بزرگ و متحد غرب که رابطه خوبی نیز با روسیه دارد، کمک بزرگی به تشخیص روندهای سیاسی آینده نظام بین‌الملل خواهد کرد. سیاست خارجی هند می‌تواند به نمونه‌ای خاص برای مطالعه رفتار سیاست خارجی سایر کشورها تبدیل شود؛ زیرا از معدود کشورهایی است که با کمترین درگیری در جنگ اوکراین بیشترین سود را از این واقعه برده است. با توجه به هدف مطرح‌شده، مقاله حاضر به لحاظ روش پژوهش، توصیفی-تحلیلی است. این پژوهش از نظر روش گردآوری اطلاعات، مبتنی بر مطالعه منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی است.

۴. یافته‌های تحقیق و تجزیه و تحلیل داده‌ها

۴-۱. واکنش هند به جنگ اوکراین

با آغاز جنگ روسیه علیه اوکراین در ۲۴ فوریه ۲۰۲۲م. واکنش‌های مختلفی در خصوص این رخداد از سوی برخی کشورها مشاهده شد. چند ساعت پس از شروع عملیات نظامی روسیه علیه اوکراین که «ولادیمیر پوتین» -رئیس‌جمهور- آن را «عملیات ویژه» خواند،

مودی، نخست‌وزیر هند طی تماس تلفنی با کرملین خواستار توقف عملیات نظامی شد و تأکید کرد هند بر انجام دیپلماسی و گفتگوی صادقانه و صمیمانه بین روسیه و ناتو مصمم است. عدم پیگیری این رویکرد در ادامه، نقطه برجسته سیاست هند در خصوص بحران اوکراین محسوب می‌شود (سایت انجمن شرق آسیا^۱، ۲۰۲۲).

شورای امنیت در تاریخ ۲۵ فوریه، در تصویب پیش‌نویس قطعنامه‌ای که اقدام نظامی روسیه علیه اوکراین را محکوم می‌کرد، شکست خورد؛ درحالی‌که از ۱۵ عضو شورای امنیت، ۱۱ کشور به این پیش‌نویس رأی مثبت دادند، روسیه با وتوی خود تصویب این پیش‌نویس را با شکست مواجه کرد. نکته جالب توجه در این زمینه، رأی ممتنع ۳ کشور عضو یعنی هند، چین و امارات متحده عربی بود. این رأی، اولین اقدام هند در این زمینه بود و به نوعی نشانه‌ای از کنش موازنه‌گرایانه این کشور در برابر ایالات متحده محسوب می‌شد.

در ۲۷ فوریه ۲۰۲۲م. مجمع عمومی خواستار تشکیل جلسه‌ای برای بررسی و توصیه اقدام جمعی در مورد وضعیت اوکراین شد. برای اولین بار در چهار دهه گذشته شورای امنیت قطعنامه «اتحاد برای صلح» را تصویب می‌کرد؛ به موجب این قطعنامه شورا وضعیتی را که اعضای دائمی آن در بن‌بست قرار می‌گرفتند، به مجمع عمومی ارجاع می‌داد. در نتیجه این ارجاع مجمع عمومی سازمان ملل متحد با اکثریت آراء ۱۶۱ کشور از ۱۹۳ کشور به قطعنامه علیه اقدام روسیه رأی مثبت دادند؛ اما کماکان هند با رویکردی محافظه‌کارانه بین ۳۵ کشوری قرار داشت که به این قطعنامه رأی ممتنع داده بودند. در ادامه این سیاست، هند به شش قطعنامه مصوب از ۲ مارس ۲۰۲۲ الی ۱۱ جولای ۲۰۲۴م. نیز رأی ممتنع داد (سایت مجمع عمومی سازمان ملل^۲، ۲۰۲۴).

در باب تعاملات سیاسی نیز روابط هند-روسیه به این میزان روند ثابتی نداشته است. از فوریه ۲۰۲۲م. که روسیه به یک رویکرد خاص سیاسی در تعاملات بین‌المللی نیاز داشت، مودی یک «دیپلماسی تلفنی»^۳ را برای ارتباط با پوتین در دستورکار خود قرار داد. اولین بار

1. East Asia Forum
2. General Assembly of the United Nations
3. Telephone diplomacy

از این دیپلماسی برای نجات شهروندان هندی سرگردان در روسیه استفاده شد؛ اما اکثر این گفتگوهای تلفنی در نتیجه اتفاقات ناگهانی و مقتضیات زمانی مربوط به جنگ رخ می‌داد و کمتر به تماس‌های برنامه‌ریزی‌شده مربوط می‌شد. در ۲۴ ماه ابتدایی از آغاز جنگ، مودی و پوتین تنها در حاشیه نشست سران سازمان همکاری شانگهای در سپتامبر ۲۰۲۲ م. دیدار کردند. اندکی پس از آن مودی تصمیم گرفت از سفر به مسکو صرف‌نظر کند. دولت هند این اتفاق را به دلیل فقدان برنامه‌ریزی‌های لازم توجیه کرد. در نتیجه این تصمیم، نشست سالانه سران دو کشور در دسامبر ۲۰۲۲ م. به تعویق افتاد. این اتفاق در سال ۲۰۲۳ م. نیز تکرار شد. طی این مدت تعاملات سیاسی طرفین به وضوح به سطح پایین وزرا و مشاوران امنیت ملی تنزل یافت. این روند نشانگر این حقیقت بود که گرچه دهلی‌نو از محکومیت عمومی روسیه خودداری کرده اما برای حفاظت از چهره‌ی مثبت هند در افکار عمومی، از اقدامات نظامی روسیه در اوکراین حمایت نمی‌کند (زاخارو^۱، ۲۰۲۴: ۹-۱۰).

در سطح سیاسی مقامات هندی به‌ندرت اشاره خاصی به روسیه به‌عنوان متحد هند داشتند، و مودی به‌صورت آشکار در مورد لزوم اجتناب از جنگ، پوتین را مخاطب قرار می‌داد. نخست‌وزیر هند برای نشان دادن عدم حمایت از روسیه در این جنگ، به ارسال کمک‌های بشردوستانه به اوکراین مبادرت می‌کرد. هند از مارس ۲۰۲۲ م.، ۱۵ محموله کمک‌های بشردوستانه به وزن حدود ۱۱۷ تن به اوکراین ارسال کرد. به‌عنوان بخشی دیگر از کمک‌های بشردوستانه، دولت هند پیشنهاد کرد تا طرح‌های توسعه اجتماعی با تأثیر بالا^۲ را، مطابق با نیازهای جوامع محلی اوکراین، اجرا کند. علاوه‌براین، دولت هند اذعان داشته که برخی اوقات سایر درخواست‌های دریافتی از اوکراین را مورد بررسی قرار می‌دهد (سایت وزارت امور خارجه دولت هند، ۲۰۲۴).

با آغاز جنگ رژیم صهیونیستی علیه غزه و فجایع انسانی این جنگ که با حمایت‌های سیاسی و دیپلماتیک ایالات متحده همراه بود، وجه اخلاقی ایالات متحده به شدت متزلزل شد. پس از این وقایع کشور هند به ارتباطات آشکارتری با مسکو پرداخت. ازسرگیری

1. Aleksei Zakharov
2. HICDPs

سفر مقامات بلندپایه هند به مسکو، از مهم‌ترین رخداد‌های این تغییر روند بود. در ۲۵ دسامبر ۲۰۲۳م. دکتر «جیشانکار»^۱، وزیر امور خارجه هند از روسیه دیدن کرد. سفر جیشانکار به روسیه، بار دیگر توجهات را به‌سوی دهلی‌نو معطوف نمود (زیشان^۲، ۲۰۲۴: ۳).

زمانی‌که ناراندا مودی برای سومین مرتبه به نخست‌وزیری هند برگزیده شد، مسکو را به‌عنوان مقصد اولین سفر خارجی دوره سوم نخست‌وزیری‌اش برگزید. مودی پس از دو سال وقفه در ۹ ژوئیه ۲۰۲۴م. از مسکو دیدن کرد. این سفر که تنها یک روز پیش از آغاز نشست سران ناتو در واشنگتن به پایان رسید، از دید برخی تحلیلگران پیامی رسا و شفاف برای ایالات متحده دربرداشت: «مهم است که هند در کدام سمت توپ می‌زند!» در نتیجه این دیدار چندین توافقنامه محوری بین پوتین و مودی به امضا رسید. دهلی‌نو این بار به خوبی مسئله‌ای حیاتی را برای جهانیان آشکار ساخت: «هند در سیاست خارجی خود استقلال راهبردی دارد و همسویی چندگانه برای دهلی‌نو به‌معنای دست دادن با شرکای مختلف در زمان‌های مختلف است»؛ این موضوع با توجه به شعار اول هند، همواره از گزینه‌های دهلی‌نو به‌عنوان دولتی «آونگی» محسوب می‌شود.

برای فهم چرایی نوع واکنش هند به بحران اوکراین سه مسئله اساسی قابل بررسی است: ۱. روابط هند با ایالات متحده، ۲. چین به‌عنوان یک مسئله و ۳. روابط هند و روسیه. این سه مسئله از مسائل اساسی تأثیرگذار در راهبرد سیاست خارجی هند به‌خصوص در زمینه بحران اوکراین به‌شمار می‌روند.

۲-۴. مسئله موازنه‌گری در روابط هند و آمریکا

پس از جنگ سرد ایالات متحده به یکی از عوامل تأثیرگذار در سیاست خارجی هند تبدیل شد. تروریسم و مواجهه با تهدید خیزش چین در حوزه نفوذ آنان از دغدغه‌های مشابه دو کشور در حوزه روابط بین‌الملل محسوب می‌شد. اگرچه هند و ایالات متحده از سابقه طولانی روابط در حوزه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی و امنیتی برخوردارند اما تفسیر آن

در این پژوهش مقدور نیست؛ تنها به‌عنوان مثال دو کشور در سال ۲۰۱۵م. یک «چشم‌انداز استراتژیک مشترک برای منطقه آسیا-اقیانوس آرام و اقیانوس هند» امضا کردند. در این چشم‌انداز دو دولت بر نقش خود به‌عنوان دو دموکراسی بزرگ جهان تأکید کردند. آنها دیدگاه‌های خود را این‌گونه ابراز کردند که؛ «منطقه هند و اقیانوس آرام منطقه‌ای آزاد، باز ... و متکی بر ارزش‌های دموکراتیک است». این سبک گفتمان‌ها، گفتمان غالب در روابط دو کشور است. دقیقاً همین حقیقت اغلب توسط تحلیلگران سیاست خارجی به‌عنوان استدلالی برای طبیعی بودن همکاری‌های هند با اروپا و ایالات متحده مورد استناد قرار می‌گیرد (بارو و ون هوفت^۱، ۲۰۲۲: ۶).

این شباهت‌ها و همکاری‌ها چه تأثیری در راهبرد این دو کشور در قبال بحران اوکراین داشت؟ در واکنش به عملیات روسیه در اوکراین در قطعنامه ES-۴/۱۱ مجمع عمومی، ایالات متحده، ناتو، اتحادیه اروپا و سایر شرکایشان، جنگ علیه اوکراین را «بی‌دلیل و غیرقابل‌توجیه» خواندند؛ این جمله نمایانگر دیدگاه کلی و تا حدودی مشترک غرب بود. ایالات متحده آمریکا با استفاده از ظرفیت ناتو و اتحادیه اروپا کمک‌های قابل‌توجهی به‌خصوص در زمینه جنگ‌افزارهای نظامی به اوکراین ارائه کرد. همچنین واشنگتن همواره درصدد افزایش هزینه‌های سیاسی جنگ نزد افکار عمومی از سوی مسکو بود. باین‌وجود، کاخ سفید برای افزایش فشارها بر کرملین، حضور نظامی خود و ناتو را در اروپای مرکزی و شرقی گسترش داد (کردیناتور^۲، ۲۰۲۴: ۱).

در طرف مقابل، برخی بحران اوکراین را آزمون وفاداری برای هند در برابر ایالات متحده تفسیر کردند. آزمون‌هایی که بنا بر برخی تفاسیر و نظریات، هند در برابر آن رویکردی متفاوت در پیش گرفت، و در سایر تفاسیر به‌عنوان دست پنهان آمریکا برای تعدیل سیاست‌های طرف مقابل به‌کار رفت؛ اما به‌راستی نقش هند در این بحران چه بوده است؟ پیامدهای فوری جنگ اوکراین برای هند به نسبت سایر کشورها بسیار گسترده‌تر بود؛ این مسئله تا حد زیادی به محیط راهبردی ناپایدار هند پس از دوران استقلالش مربوط می‌شد.

1. Alessandra Barrow and Paul Van Hoof
2. Cory Welt Coordinator

وضعیت امنیتی در جنوب آسیا به شدت برای هند پرآشوب است؛ جنگ اوکراین با پیامدهای اقتصادی، سیاسی و امنیتی که برای هند داشت، سیاست خارجی این کشور را دچار چالش می‌کرد. اقتصاد هند که حتی قبل از شروع پاندمی کوید-۱۹ در حال تزلزل بود، با چالش افزایش قیمت کالاها و انرژی ناشی از جنگ مواجه می‌شد. در نتیجه هند درصدد اتخاذ راهبردی برای تقلیل فشارهای محتمل بود (لیبرهر^۱، ۲۰۲۲: ۱).

بنا بر آنچه شرح داده شد، هند به اقدامی متفاوت در رابطه با وضعیت پیش‌آمده نیاز داشت. در نگاه اول می‌توان فرضیه اتخاذ سیاست موازنه‌گرایانه هند در برابر ایالات متحده را مطرح کرد. برخی اقدامات قابل توجه کشور هند در جریان این جنگ که به این فرضیه دامن می‌زند، عبارت‌اند از:

❖ رأی ممتنع به قطعنامه‌های صادره در خصوص اقدام روسیه که حمایت کامل جبهه غرب را به همراه داشت؛

❖ دیدارهای سیاسی در رده‌های بالا به‌خصوص دیدار مودی از مسکو.

با توجه به تعاریف ارائه‌شده از مفهوم موازنه، روابط دهلی‌نو و مسکو در زمان جنگ اوکراین را به‌طور قطع نمی‌توان تحت عنوان موازنه سخت علیه ایالات متحده قرار داد. به‌عبارتی دیگر، هیچ نشانی از حمایت‌های تسلیحاتی در زمان جنگ و یا سایر حمایت‌های نظامی از مسکو از سوی دهلی‌نو در این خصوص وجود ندارد.

در ارتباط با موازنه نرم گرچه هند به نفع قطعنامه‌های صادره علیه روسیه رأی نداد، اما رأی به نفع روسیه یا حمایت از مواضع مسکو به‌صورت دیپلماتیک و یا ایجاد مانع برای دستورکار آمریکا که حاکی از نوعی تنش دیپلماتیک است، موازنه نرم تلقی می‌گردد.

در نتیجه راهبرد هند در قبال بحران اوکراین در هیچ‌یک از تعاریف موازنه‌گرایی مورد تأیید آمریکا قرار نمی‌گیرد. با بررسی عامل تأثیر روابط هند و ایالات متحده، آنچه که هند نسبت به بحران اوکراین انجام داد صرفاً به رهیافت عمل‌گرایانه این کشور در قبال ایالات متحده و روسیه مربوط می‌گردد. این الگو در مصحلت‌اندیشی هندی‌ها ریشه دارد؛ آنها تلاش می‌کنند تا با رفتاری متعادل دو قدرت بزرگ دارای حق و تو را با خود همراه کنند و

کنشی انجام ندهند که هیچ‌یک از طرفین را به معنای واقعی با خود دشمن نموده یا مجبور به واکنش نمایند. از دریاچه این نگاه، رفتار هند به معنای واقعی تا حدود زیادی حرکت متناسب با شرایط موجود بود.

۳-۴. چین به مثابه یک مسئله در سیاست خارجی هند

یکی از بدترین سناریوها در سیاست خارجی هند، وجود یک محور کنترل‌نشده متشکل از روسیه و چین در برابر این کشور است؛ این دقیقاً همان جایی است که چین می‌تواند بر آینده روابط هند-روسیه تأثیر بگذارد. از سوی دیگر، روابط نزدیک‌تر روسیه و پاکستان در پی جنگ، محیط راهبردی هند را پیچیده‌تر خواهد کرد. اگرچه شراکت بدون محدودیت چین-روسیه توسط چندین عامل محدود شده، اما به نظر می‌رسد دهلی‌نو عدم دشمنی با روسیه را بهترین راهبرد برای جلوگیری از همگرایی استراتژیک بیشتر بین روسیه، چین و پاکستان می‌داند (لیبرهر، ۲۰۲۲: ۳-۱).

اهمیت این سیاست زمانی مشخص می‌شود که دریابیم چین و روسیه تنها سه هفته قبل از حمله روسیه به اوکراین وجود «دوستی بدون محدودیت» را بین خود اعلام کردند. هر دو کشور بر موضع قطعی خود در برابر نظم جهانی‌ای که خطوط و معیارهای آن توسط کشورهای مشخصی تعیین می‌شود، تأکید کردند. با توجه به این موضع که اندکی قبل از آغاز جنگ روسیه از سوی طرفین اتخاذ شد، درک گفتمان سیاسی پکن در قبال جنگ روسیه و اوکراین چندان دشوار نیست. درواقع، دو ویژگی اصلی واکنش چین به این جنگ را مشخص می‌کنند:

❖ خودداری از نام‌گذاری این واقعه به عنوان یک جنگ؛

❖ انتقاد از تحریم‌های اعمالی بر روسیه به دلیل تأثیر آن بر اقتصاد جهانی (المالی، ۲۰۲۲: ۲).

«سامیت گانگولی» استاد علوم سیاسی دانشگاه ایندیانا در مقاله‌ای اذعان می‌کند که کشور هند خواستار حمایت و یا حداقل بی‌طرفی روسیه در مناقشات مرزی خود با چین

است. هند و چین مرز مشترکی به طول بیش از ۲۰۰۰ مایل (نزدیک به ۳۵۰۰ کیلومتر) دارند که در طی ۸۰ سال گذشته همواره محل مناقشه طرفین بوده است. از سوی دیگر، هند و چین درگیری‌های قابل‌توجهی در هیمالیا دارند. این مناقشات مرزی که دوباره در سال ۲۰۲۰م. به درگیری‌های مهمی بین ارتش هند و ارتش آزادی‌بخش خلق چین منجر شد، دلیل دیگری است که هند را نسبت به نوع رویکرد روسیه حساس می‌کند. گرچه امیدواری‌های هند به همراهی روسیه در مسائل مربوط به مناقشات هند و چین می‌تواند تنها توهمی شیرین باشد اما نیاز به همراهی سیاسی و یا بی‌طرفی روسیه در این درگیری‌ها، برگ برنده مهمی برای هند تلقی می‌شود که ارزش توجه را دارد (گانگولی^۱، ۲۰۲۲: ۳-۴).

نقش چین، همواره از عوامل تأثیرگذار بر روابط هند و روسیه بوده است. چنانچه بنا بر ارزیابی این مسئله باشد که آیا دور کردن و یا حداقل متعادل کردن روابط پکن و مسکو، هند را مجاب کرده که آنقدر خلاف خواسته ایالات متحده با کرملین همراهی کند که بتوان این اقدام را موازنه تلقی کرد، پاسخ همانی است که در بخش قبل به آن دست یافتیم؛ «هند علی‌رغم تمام اقداماتش موازنه قابل‌توجهی در برابر ایالات متحده انجام نداده است». بنابراین به احتمال زیاد بتوان اذعان کرد آن چیزی که در حال رخ دادن است، صرفاً لفاظی‌های سیاسی برای حفظ روابط با مسکو بود.

۴-۴. جایگاه عمل‌گرایی در روابط هند نسبت به روسیه

گرچه روابط هند و روسیه از تاریخچه دوستانه‌ای برخوردار است، به قدرت رسیدن پوتین در سال ۲۰۰۰م. که با سیاست چندجانبه‌سازی هند هم‌زمان بود، موج جدیدی در روابط دوجانبه به وجود آورد. در این دوره هند به امضاء توافقنامه مشارکت راهبردی با روسیه و ایالات متحده پرداخت. پوتین، هند را به‌عنوان یکی از شرکای اصلی روسیه معرفی کرد و تأکید داشت که صرف‌نظر از مسیر روابط مسکو با سایر کشورها، ازجمله کشورهای آسیایی، آنها هرگز درصدد جایگزینی برای روابط با هند یا تعصب [نسبت به آنها] نخواهند بود. در این چارچوب، بخش اعظمی از روابط سیاسی بین هند و روسیه به همان سطح روابط هند و اتحاد جماهیر شوروی در گذشته بازمی‌گردد. روسیه به حمایت از هند در

مجموع چندجانبه به‌ویژه شورای امنیت سازمان ملل متحد در مورد مسائل مربوط به کشمیر متعهد باقی می‌ماند و همان‌طور که وتوی روسیه قبل از فروپاشی شوروی ارزشمند بود، حمایت مسکو از این پس نیز مفید واقع می‌شود (یونیکریشن و دوتا^۱، ۲۰۲۳: ۷). آنچه در زمینه تأثیرگذاری روابط مسکو-دهلی‌نو در موضع‌گیری هند نسبت به جنگ اوکراین قابل بررسی است، بسیار پیچیده و چندجانبه‌تر از پیشینه روابط دو کشور به‌شمار می‌رود. این مسئله در درون خود، زوایای مختلفی دارد؛ بدین معنا که اگرچه روند تعاملات سیاسی دو کشور پس از آغاز درگیری‌ها دچار نوسان شد اما مسائل اقتصادی آنان روند دیگری را طی کرده است.

جدول شماره ۱. آمار روابط اقتصادی هند-روسیه ۲۰۱۸ الی ۲۰۲۴ م. (گردآوری نویسندگان)							
شاخص‌ها	۲۰۱۸	۲۰۱۹	۲۰۲۰	۲۰۲۱	۲۰۲۲	۲۰۲۳	تا اکتبر ۲۰۲۴
واردات هند از روسیه	۷۷۵	۷۲۴	۵۸۳	۸۷	۴۰۶	۶۷۰۷	۶۴۳۶
صادرات هند به روسیه	۳۲۳	۳۹۲	۳۴۸	۳۳۳	۲۹۳	۴۰۶	۳۴۷۱
تجارت کلی	۱۰۹۸	۱۱۱۶	۹۳۱	۱۲۰۳	۴۳۵۳	۷۱۱۳	۹۹۰۱

با توجه به اینکه روسیه یکی از بزرگ‌ترین صادرکنندگان انرژی و تسلیحات به‌شمار می‌رود، تحریم‌های اعمال‌شده علیه آن، فرصت‌های بسیاری برای کشورهای نظیر هند به وجود می‌آورد. از آغاز جنگ اوکراین بدین سو، روسیه برای دو سال متوالی به بزرگ‌ترین تأمین‌کننده نفت هند تبدیل شد؛ یعنی کشور هند دومین خریدار سوخت‌های فسیلی روسیه در زمان جنگ اوکراین بوده است (سایت ایسنا، ۱۴۰۳). علاوه بر این، روسیه در نتیجه جنگ اوکراین به یکی از مهم‌ترین شرکای تجاری هند تبدیل شد؛ به‌گونه‌ای که از

بیست‌وپنجمین شریک تجاری در سال ۲۰۲۱-۲۰۲۲م. به دومین شریک تجاری هند در سال ۲۰۲۳م. مبدل گردید (سایت اکونومیک، ۱۴۰۳؛ سایت ایبنا، ۱۴۰۲).

بر اساس تجزیه و تحلیل آمارها حتی زمانی که هند برای حفظ وجهه بین‌المللی خود درصدد کاهش مراودات سیاسی با مسکو بود، به‌صورتی کاملاً عمل‌گرایانه به گسترش روابط اقتصادی با روسیه می‌پرداخت. بنابراین می‌توان اذعان کرد، در این مورد نیز جهت‌گیری غالب هند در زمان جنگ اوکراین، عمل‌گرایی بوده است.

نوسانی بودن این روابط در مقایسه با سال اول جنگ و اقدامات پس از آن نشان داد که هند از اقدام علنی روسیه که یکی از اهدافش موازنه با غرب به‌خصوص ایالات متحده بود، استقبال نکرده است. این کشور به‌وضوح راهبردی محافظه‌کارانه در پیش گرفت که در آن توجه به زمینه‌های جنگ و نتایج آن، تحلیل هزینه‌وفایده و منافع ملی هند به‌طور واضح مشهود بود.

هند در ابتدا تلاش کرد در جنگی که منافع سیاسی چندانی در آن ندارد، مورد خشم طرفین قرار نگیرد و تنها به بهره‌وری از مواردی مانند تأمین سوخت ارزان از روسیه اکتفا کند اما با گسترش جنگ و وابستگی روسیه به فروش نفت به دهلی‌نو از طریق انعقاد قراردادهای ارزان و طولانی‌مدت انرژی، و در راستای دستیابی به اهداف اقتصادی و جلب اعتماد مسکو، هند به‌صورت غیرمحسوسی تغییر موضع داد؛ این کشور که مدت‌ها از زمره بزرگ‌ترین واردکنندگان تسلیحات محسوب می‌شد، با گسترش جنگ اوکراین و نیاز اروپایی‌ها به سلاح‌های بیشتر برای تأمین نیازهای اوکراین، به صادرات سلاح به کشورهای اروپایی روی آورد.

به‌بیان دیگر، این مسئله یکی دیگر از فرصت‌های ارزشمند اقتصادی این جنگ برای دهلی‌نو به‌شمار می‌رفت. با این‌وجود پیدا شدن پسته توپ‌های جنگی تولید هند در عدوات استفاده‌شده اوکراینی‌ها، قطعاً ممکن بود خشم مقامات مسکو را در پی داشته باشد (سایت اکوایران، ۱۴۰۳).

اگرچه شواهدی از ارسال مستقیم این موارد به اوکراین وجود ندارد اما مسکو احتمالاً انتظار داشت دهلی‌نو بر اساس مقررات صادرات تسلیحات هند که استفاده از این سلاح‌ها

را صرفاً به خریدار محدود می‌کند، عمل نماید؛ انتظاری که هند با اتخاذ راهبردی عمل‌گرایانه و منفعت‌جویانه در جهت تعدیل نگاه جبهه غرب به اقداماتی که از آن طرفداری هند از مسکو برداشت می‌شد، از برآورده کردن آن دست کشید. گرچه این اقدام هند دنباله‌روی از غرب تفسیر نمی‌شود اما فرضیه رفتار موازنه‌گرایانه در برابر ایالات متحده را رد کرده و عمل‌گرا بودن سیاست هند را تا حدود زیادی تأیید می‌کند.

۵. نتیجه‌گیری

با شروع بحران اوکراین، رویکرد ایالات متحده نسبت به واکنش در برابر این اقدام روسیه و تمهیدات متعاقب آن برای بسیاری از تحلیلگران محل سؤال بود. ایالات متحده که اغلب در همسان‌سازی راهبرد متحدانش در باب مسائل مهم بین‌المللی موفق عمل کرده بود، بار دیگر با همراهی اکثر متحدانش تلاش کرد روسیه را در اوکراین متوقف کند. غرب برای دفاع از اوکراین و در تضاد با روسیه، اقدامات نظامی متنوعی را به کار بست. ایالات متحده که با بسیج افکار جهانی برای مجرم شناختن روسیه قابلیت نسبی خود به عنوان قدرت بزرگ را به نمایش گذاشته بود، با رأی ممتنع هند بهت زده شد. لازم به توضیح است که با توجه به امنیت نسبی بالا و نزدیکی ژئوپلیتیکی هند به ایالات متحده، همواره از این کشور به عنوان متحد بالقوه آمریکا یاد می‌شود. این ویژگی‌ها این انتظار را به وجود می‌آورد که در مسائل اساسی نظام بین‌الملل شاهد دنباله‌روی سخت و یا حداقل نرم هند از ایالات متحده آمریکا باشیم اما این کشور با در پیش گرفتن سیاست محافظه‌کارانه در قبال بحران اوکراین انتظارات تمامیت‌خواهانه کشورهای غربی را برآورده نکرد.

هند به تمام قطعنامه‌های سازمان ملل که هریک به‌گونه‌ای روسیه را برای حمله به اوکراین سرزنش می‌کردند و خواهان خروج این کشور از خاک اوکراین بودند، رأی ممتنع داد. گرچه رأی ممتنع با رأی مخالف تفاوت زیادی دارد اما با توجه به عمق روابط ایالات متحده و هند، انجام این تصمیم غیرقابل‌انتظار بود. این رفتار غیرمنتظره، شائبه اتخاذ راهبرد موازنه‌گری هند در برابر ایالات متحده را در اذهان جهانی به وجود آورد؛

❖ آیا این کنش‌ها در حد و اندازه راهبرد موازنه‌گرایانه در قبال ایالات متحده

محسوب می‌شود؟

❖ آیا تجربه سازمان «بریکس» بار دیگر تکرار شد و هند گامی به جلو برای

موازنه ایالات متحده برمی‌داشت؟

با بررسی سه متغیر زیر مشخص گردید اقدامات هند قابلیت تفسیر در چارچوب رویکرد موازنه‌گرایانه را ندارد:

(۱) روابط ایالات متحده-هند؛ انتظارات ناشی از این ارتباط و تأثیر آن بر سیاست‌های

هند؛

(۲) تأثیر روابط چین-مسکو بر راهبردهای دهلی‌نو در قبال جنگ اوکراین؛

(۳) اهمیت و تأثیرات روابط هند-روسیه بر تصمیم‌گیری‌های دهلی‌نو در جنگ

اوکراین.

آنچه دهلی‌نو در دستورکار قرار داده از منظر این کشور صرفاً بهترین اقدام با توجه به شرایط و امکانات موجود برای کاهش آسیب از جنگی بدون منفعت تلقی می‌شود که نشان از راهبرد عمل‌گرایانه این کشور دارد. دهلی‌نو بدون تحرک نظامی محسوس در جریان این جنگ، تلاش داشت تا تنش سیاسی جدی برای تقویت هریک از دو سوی منازعه انجام ندهد. به نظر می‌رسد دهلی‌نو با تأکید بر حفظ روابط فعلی با هر یک از طرفین منازعه و مصادره مطلوب از شرایط جنگی به نفع خود، درصدد آماده‌سازی خویش برای شرایط پساجنگ است.

منابع

الف-فارسی

- مشیرزاده، حمیرا (۱۳۹۶). *تحول در نظریه‌های روابط بین‌الملل*، تهران: سمت.
- معینی علمداری، جهانگیر (۱۳۹۱). «پراگماتیسم و تحقیق در علوم سیاسی»، *فصلنامه سیاست*، ۴۲(۲)، ۲۱۱-۲۲۵.
- هنسن، برت؛ تافت، پتر؛ و ویول، آندره (۱۳۹۰). *راهبردهای امنیتی و نظم جهانی آمریکایی، قدرت از دست‌رفته*. ترجمه سید امیر نیاکویی و احمد جانسیز، رشت: اداره چاپ و انتشارات دانشگاه گیلان.
- «روسیه در میان پنج شریک برتر هند» (۱۴۰۲). قابل دسترسی در: <https://www.ibena.ir>.
- «شرکای اصلی تجاری روسیه در سال ۲۰۲۳» (۱۴۰۳). قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی اکونومیک: <https://economic.mfa.ir>
- «عطش هند برای نفت روسیه رکورد شکست» (۱۴۰۳). قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی ایسنا: <https://www.isna.ir>
- کیانی، وحید (۱۴۰۳). «آیا هند جنگ اوکراین را تغذیه می‌کند؟ خشم مسکو و سکوت دهلی‌نو»، قابل دسترسی در: <https://ecoiran.com>

ب-انگلیسی

- Akhoun, Ishfaq Ahmad (2023). "Indo-Russia Relations with Special Reference to Ukrainian imbroglio: An Analytical Study", *International Journal of Economic, Business, Accounting, Agriculture Management and Sharia administration*, E-ISSN: 2808-4713.
- Barrow, Alessandra; Van Hooft, Paul (2022). "India's approach to the Russian Invasion of Ukraine: An Example of the BJP's 'India First' Thinking and what it Means for the West", *The Hague Center for Strategic Studies*, HCSS Europe in the Indo-Pacific.
- Chaudhuri, Pramit Pal (2023). "Impact of War in Ukraine: An Indian Perspective", *Friedrich Naumann Foundation for Freedom*, USO House, 6 Special Institutional Area, New Delhi 110067, South Asia.
- Craig, Kern W. (2013). "What Do the United States and India Have in Common (Besides Indians): Enough for Strategic Alliance", *Asian Social Science*, 9(2), E_ISSN:1911-2025, Published by Canadian Center of Science and Education.

- Elmalı, Burak (2022). "Understanding Chains Positions towards the War in Ukraine: lessons for a Superpower to-be", *The World Research Center (Policy Outlook)*.
- Lieberherr, Boas (2022). "Russia's War in Ukraine: India's Balancing Act", *CSS Analyses in Security Policy*, (305).
- Malone, David M.; Mukherjee, Rohan (2009). "India-US relations, The Shock of the new", *International Journal*, 64(4), Canada and Asia, pp. 1057-1074.
- Metawe, Mohamed (2023). "Pragmatism in International Politics: US-China practices between 1991 and 2021", *Alexandria university, Faculty of Economic Studies & Political Science*.
- Unnikrishnan, Nandan and Dutta, Ankita (2023). "Tracing the Strategic Dimensions of India-Russia Relations", *ORF Special Report*, (217), Observer Research Foundation and Transatlantic Leadership Network.
- Verma, Raj (2023). "India's quest for security and its neutrality in 88th the Russia-Ukraine war", *Routledge Taylor & Francis Group*, The Round Table, 112(1), pp. 14-26.
- Waltz, Kenneth N (2000). "Structural Realism after the Cold War", *International Security*, 25(1), pp. 5-41.
- Waltz, Kenneth N. (2007). "The Emerging Structure of International Politics", *International security is currently*, published by The MIT Press.
- Zakharov, Aleksei (2024). "India-Russia Relations in Troubled Times: Steady but Stagnating", *IFRI Papers*, ASIE. VISIONS, (140).
- "General Assembly of the United Nations :Resolutio" (2023). Available at: <https://www.un.org>.
- Coordinator, Cory Welt; Belkin, Paul; S. Bowen, Andrew; M. Nelson, Rebeca (2024). "Russia's War on Ukraine: U.S. Policy and the Role of Congress", *Congressional Research Service*, Informing the legislative debate since 1914, Available at: <https://crsreports.congress.gov>.
- Ganguly, Samit (2022). "Why India Has Been Soft on Russia over Ukraine", Available at: <https://thediplomat.com>.
- Lukin, Artyom; pareek, Aditya (2022). "India's aloof response to the Ukraine crisis", Available at: <https://eastasiaforum.org>.
- Ministry of External Affairs (2022). "India-Ukraine Relations", Available at: <https://mea.gov.in>.
- Zeeshan, Mohamed (2024). "India Turns the Page on Ties with Russia after Ukraine war", Available at: <https://thediplomat.com>.

